

עמוס סבג, ישיבת תל אביב

דש

אחת מל"ט מלאכות שנמנות במסכת שבת בפרק כלל גדול (עג, א) היא מלאכת הדש. לאחר שקצרו את התבואה ועמרו אותה, הדישה היא פעולה שבה ריסקו אותה (באמצעות משטחים חדים שמועכים אותה, אז ע"י בהמות, היום ע"י טרקטורים), כשמטרת הפעולה היא הפרדת הגרעין מתוך השיבולת. בסיום הפעולה נוצרת ערמה של 'תבן ובר'. התבן הוא הקש, הפסולת, והבר הוא הגרעין שכלול בתוכה, שעטוף גם במוץ. לאחר מכן יש עוד לזרות כדי שהקש הקל יעוף ברוח והגרעינים הכבדים יפלו למטה.

ובגמרא עג: "תנא: הדש (גרעין משיבולי דגן) והמנפץ¹ והמנפט² – כולן מלאכה אחת הן".

מה היא נקודת היצירה המשמעותית הנעשית במלאכה הזו? מדוע כל קילוף תפוז איננו דומה לכך ומותר?

הגמרא לקמן מבארת על חלק מהדברים ש"חייב משום מפרק" (כגון חולב, סוחט וכו'). מפרק הוא תולדה של דש וכשם שצריך להגדיר מה הוא דש כך צריך להגדיר מה הוא פירוק. כמו כן, צריך להגדיר את היחס שביניהם, כאשר בפשט אב המלאכה הוא אמנם דישה ומפרק הוא רק התולדה.

בהמשך נראה שרבנן סוברים ש'אין דישה אלא בגידולי קרקע' (בניגוד לר' יהודה). מה פשר ההתנייה הזו?

נתחיל מההתחלה, דבר דבור על אופניו.

מהות מלאכת דש - 'גילוי פנים חדשות'

ההבנה הפשוטה היא שמלאכת דש מתרחשת בתוצרת של הדבר הנידוש. זוהי בפשטות דעת רוב הראשונים, ונבאר את מהות המלאכה ע"פ דרך זו שמלאכת דש היא 'יצירת חידוש בתוצרת' של הדבר שאותו דשו.

1. לפירוש רש"י, מוציא את הגרעינים הבלועים בגבעולי הפשתן. ולפירוש הר"ח: "המנפץ נופץ

עפרורית מן האוכל", למשל מפריד אדמה שדבוקה לתפוא"א.

2. גרעינים שמוציאם מתוך הצמר גפן. ור"ח פירש מולל שיבולים.

יש להבין מה פשר תוצרת זו. פשוט לכאורה שלא כל פירוק של דבר ממה שעוטף אותו נחשב מלאכת דש. מעשים שבכל שבת שאדם מקלף תפוז, אף שלכאורה מה ההבדל בין זה לבין הפרדת הגרעין מהשיכולת שעוטפת אותו? ובכלל, מה היא נקודת היצירה שיש במלאכה זו? אם תאמר הפרדת הגרעין המבוקש מתוך הפסולת, אך זו כבר לא מלאכת דש אלא מלאכת בורר? ועוד שלפי האמת הרי כאשר דשים בכלל לא מפרידים אוכל מפסולת, אלא מרסקים את התבואה ויוצרים כמות גדולה של תערובת תבן ובר, מוץ וגרעינים, שרק אח"כ יש להתחיל לברור אותה, זורה מרקד ובורר. ואגב, הגמרא השוותה את שלושת המלאכות הללו, אך לא השוותה יחד איתם גם את דש, ומכאן שזו מלאכה מכיוון אחר לגמרי. מהי אפוא הגדרת מלאכה זו?

ביאר מו"ר הרב יורם מושקוביץ את הסברא העקרונית של מהות מלאכת דש: אחר הקצירה יש שיכולת, והשיכולת כוללת גרגירים ומוץ וכל הקש שכלול בה, ולכולם ביחד יש שם אחד, 'שיכולת'. הגרעין שבתוכה אינו מאובחן כדבר פרטי בפ"ע, 'גרעין', אלא גם הוא עדיין נקרא 'שיכולת'. וממילא נמצא שכאשר הפרדתי את הגרעין מתוך השיכולת, בעצם הפכתי שיכולת לגרעין. נתתי לגרעין שם חדש, משיכולת לגרעין. ולכן מלאכת דש היא יצירה חדשה. זו לא סתם פעולה טכנית של הפרדת דבר מדבר, אלא יצירת שם חדש. ע"י הפרדת הגרעין מהשיכולת הגרעין שמקודם שמו היה 'שיכולת' כי הוא היה כלול בשיכולת קיבל עכשיו שם של 'גרעין'³.

ממילא נ"מ פשוטה בהוצאת התפוז מהקליפה. הפרדה אמנם יותר מאסיבית ומשמעותית מאשר הפרדת הגרעין מהשיכולת. אבל הפרדה זו אינה יוצרת שם חדש – גם לפני התפוז שהיה בתוך הקליפה היה נקרא 'תפוז' וגם עכשיו. זו לכאורה כוונת רעק"א בביאור דברי הרמ"א (או"ח שכא, יט):

אסור לקלוף שומים ובצלים כשקולף להניח, אבל לאכול לאלתר⁴, שרי (סמ"ג והגה"מ פרק כ"ב וב"י בשם סמ"ק ותה"ד ורבינו ירוחם).

וביאר שם רעק"א: "ומפרק לא הוי דהקליפה בטילה להפרי", והכוונה היא כדברינו. הקליפה בטלה לפרי הכוונה שגם כשהפרי היה בתוך הקליפה

3. יש עוד לעיין בדברים. עד כמה ההגדרה של 'שם חדש' היא אובייקטיבית ועד כמה היא סובייקטיבית. מצד אחד המילה 'שם חדש' כולה מורה שמודבר פה על 'השם', כלומר על דבר שהוא סובייקטיבי (לאפוקי ממפרק לקמן). אבל לאידך כן נראה שזו לא סובייקטיביות שרירותית אלא היא כן מתחילה מחילוק אמיתי שקיים בין מקרה שיש שם חדש למקרה שאין. 'קליפה בטלה לפרי' זה תיאור שהוא גם ממשי, וכך מסתבר לומר כדי שיהיה פה שלב אמיתי ביצירה החדשה. ואין אפשרות להרחיב בכך במאמר קצר זה.

4. כך שאין בעיה של בורר.

עדיין לקליפה ולפרי ביחד קראו 'תפוז', 'שום', 'בצל'. משא"כ בגרעין בשיבולת, שאז קראו לגרעין 'שיבולת'.

ברור לנו אפוא מה ההבדל בין דש לבורר. מלאכת דש אינה עיסוק בסילוק הפסולת, אלא לקיחת התבואה שנקצרה והבאתה אל מיצויה, נתינת שם חדש ומהות חדשה לאותו יבול. במלאכת בורר, לעומת זאת, הבורר לוקח את אותה מהות חדשה מבוקשת, וכעת עוסק בהסרת פסולת.

כפי שנראה, הגדרה יסודית זו תבאר לנו בע"ה את גררי מלאכת דש.

שדא פיסא ואתר תמריי

הר"ן כותב דבר פלא שהוא לכאורה מוכרח בגמרא, אך עדיין הוא חידוש גדול. 'האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמריי' איננו מתחייב במלאכת דש על הוצאת תמר אחד מתוך אשכול התמרים, כמש"כ רש"י שם, כי אם כן הרי כל בוצר היה חייב שתיים, משום קוצר ומשום דש. אלא רק אם התמר הבודד יתנתק מהאשכול לאחר שהאשכול כבר התנתק מהעץ, רק אז יהיה בזה משום מלאכת דש. מה פשר הדברים? מדוע לא חייב משום דש על הפרדה של תמר מאשכול שמחובר לעץ? ע"פ דברינו ניתן להבין: גם בלקיחת התמר מאשכול התמרים יש פעולה של נתינת שם חדש, הפיכת ה'אשכול' ל'תמר'⁵, אך נראה שכאשר אשכול התמרים הוא על העץ, אין לו שם של אשכול, שכן הוא לגמרי חלק מהעץ וטפל לעץ. ממילא בהפרדת התמר ממנו אין משמעות של הפיכת האשכול לתמר, שכן מראש לא היה פה אשכול אלא עץ. רק לאחר ניתוק האשכול מן העץ הוא נקרא אשכול ואז הוצאת התמר ממנו נקראת הפיכת אשכול לתמר, שם חדש⁶. תאמר, אבל גם כאשר הוא מחובר אל העץ, עדיין יש כאן 'הפיכת העץ לתמר'? אפשר להבין שזה לא נכון, שזה קיצוני מדי. אתה יכול להגדיר את התמר כ'אשכול', אתה לא יכול להגדיר את התמר כ'עץ', וברור שיש אבחנה ביניהם. הוא אמנם טפל אל העץ כמו שהאשכול טפל אליו, אך אין לו 'שם עץ' גם בעודו על העץ. מה שאין כן האשכול עצמו שהוא טפל אל העץ, עניינם אחד, 'מצע הגידול של הפרי'. לאחר קטיפת האשכול, גם האשכול הופך להיות חלק מהפרי, חלק מ'היבול', וממילא בהפרדת התמר מהאשכול, היבול מקבל שם חדש, 'מאשכול לתמר'. כך גם בהפרדת גרעין משיבולת בעודה באדמה, שחייב משום קוצר ולא משום דש. כאשר השיבולת מחוברת לאדמה, עניינה הוא 'חלק מהאדמה'⁷, וממילא

5. ונכון שזו קפיצת מדרגה גדולה מאוד מאשר דש רגיל, ולקמן נגיע אליה באופן הדרגתי יותר, אך בינתיים נקבל זאת כהנחת יסוד כדי להבין את חילוקו העקרוני של הר"ן בין קוצר לדש.

6. דבר זה מדוקדק בדברי הר"ן, ואכמ"ל.

7. כפי שביאר האג"ט על 'זומר וצריך לעצים'. שהעצים הם חלק מהאדמה, חלק ממה שמצמיח את הפרי.

בהפרדת הגרעין ממנה אין נתינת שם חדש של 'שיבולת לגרעין', שהרי היא לא הייתה שיבולת אלא חלק מהאדמה. ולכן רק אחרי קצירתה, יש משמעות למלאכת דש.

ביצה יג, א פירוק קליפת הגרעין לעומת מילול החיטים עצמם

יסוד סברה זו בביאור התוספות לחילוקה של הגמ' בביצה בין 'מולל חיטים' ל'קולף שעורים': בתחילת הגמרא משמע שאסור למולל בשבת עצמה: "המולל מלילות⁸ מערב שבת", ומשמע שאסור למולל חיטים, כלומר להוציא את הגרעין מהשיבולת, בשבת עצמה אלא רק בער"ש⁹. מאידך, בהמשך הגמרא אומרת במפורש: "מקלף שעורין (בשבת)... ואוכל". מהו אותו קילוף שעורין¹⁰? ביארו התוספות, וכן נפסק בשו"ע, שהם כבר הופרדו מהשיבולת, ואפילו מהמוץ, ויש עוד קליפה חיצונית שמקלפים מהם¹¹ ובוזא אין משום דש. ונ"מ לכל פיצוח גרעינים שמותר בשבת.

מדוע המקלף אינו חייב? הרי הוא מפריד את האוכל מהפסולת, מפרק את האוכל מהפסולת שמחוברת אליו! ורואים את היסוד שנתבאר: מלאכת דש אינה פירוק אוכל מפסולת שעוטפת אותו, אלא נתינת שם חדש, משיבולת לגרעין! זהו הסבר החילוק שבין מלילת מלילות שאסורה בשבת, שכן המולל מעניק שם חדש, לבין קליפת שעורים שבה אין נתינת שם חדש, שכן שמה של השעורה לא השתנה בעקבות הקילוף וכפי שביארנו לעיל. זוהי אפוא המציאות הכי קלאסית ובוטה של מלאכת דש, שבה נותנים ליבול 'שם חדש'. זהו אב המלאכה שמייצגה בצורתה המהותית ביותר.

8. מלילות הם שיבולים שהתייבשו, שאז קל להפריד מהם את הגרעין. 'למולל' אותם היינו למעכם ביד, ובכך כל השיבולת מתרסקת, הגרעין מופרד מהשיבולת, ונותר תערובת של גרעינים ומוץ (=הקליפה חיצונית רופפת על הגרעינים שעוטפת אותם).

9. אמנם ביאר רש"י שהמלילה בשבת אסורה רק מדרבנן (ולכן ביו"ט לא גזרו, כמבואר בהמשך הגמרא). אך זה מסיבה צדדית, "דדש כלאחר יד הוא", שינוי, אך במהות זה בוודאי דישה לכל דבר, הפרדת הגרעין מהשיבולת.

10. רש"י פירש: "שמקלפן מתוך שבולת שלהן". ולכא' צריך עיון גדול על דבריו, שאם כך אז מאי שנא ממלילת חיטין שנאסרה בשבת.

11. ובניגוד לחיטים, שבהם לאחר הפרדת המוץ אפשר לאוכלם כמות שהם, לשעורים יש עוד קליפה חיצונית נוספת שצריך לקלף.

הרחבת ההגדרה

רוכ הראשונים: נתינת משמעות חדשה לדבר ע"י מעברו מהשדה אל הבית

למרות פסיקת הרמ"א שאין בקילוף שומים משום דש¹², מ"מ הוא מביא¹³ את דברי המהרי"ל שאוסר לקלף את הקליפה הירוקה של האגוז¹⁴. מה הביא את הרמ"א, ויותר נכון את המהר"ל, לחלק בין הקליפה הרגילה לאותה קליפה ירוקה? ולכאורה פעולה זו דומה יותר לקילוף שעורים, ולא ל'מילול החיטים', וממילא גם היא הייתה צריכה להיות מותרת? על פי דברינו הדברים מובנים: מהות החילוק בין קילוף למילול אינה שזה קליפה וזה שיכולת, וכפי שמוכח שגם קליפת אגוז ירוקה אסורה, אלא שמילול יוצר שם חדש וקילוף לא. הקליפה בטלה לפרי, ולכן האגוז נקרא אגוז גם בהיותו בתוכה וגם לאחר יציאתו, והפרדתו מהקליפה לא העניקה לו שם חדש. הקליפה הירוקה שונה משום שהיא הגדירה את האגוז כחלק מהעץ עוד על העץ. ולכן בפירוק והוצאת האגוז מתוכה יש נתינת שם חדש, מעץ או קליפה לאגוז.

אמנם מ"מ יש כאן הרחבה של הדין היסודי של דש¹⁵, שהרי זה לא קיצוני כמו בדש שממש הפך את השיכולת לגרעין, ויש שני שמות שונים וקל להבין שיש כאן פנים חדשות. כאן גם לפני אותה דישה, האגוז היה נקרא אגוז, ובכל זאת אנו אומרים שעל ידי הקילוף מהקליפה הירוקה יש כאן 'פנים חדשות'. אך מה מגדיר אותם ככאלו?

ההנגדה הבסיסית היתה בין דבר שעולה על השולחן לדבר שלא, והאחרונים¹⁶ העמיקו אותה והנגידו בין דבר ששייך לטבע לדבר ששייך לבית, ולדבריהם מלאכת דש היא התהליך שבו הופכים את התבואה מהיותה בטבע ובשדה לראויה לעלות על השולחן, להכנס אל תוך התהליכים הביתיים¹⁷. ונראה שהגדרה זו למלאכה אינה ממש הרחבת ההגדרה הקודמת, יצירת שם חדש, אלא העמקתה, שכן מהו שם חדש? שם חדש אינו שינוי אובייקטיבי בגרעין עצמו, שקודם היה גרעין וכעת הוא גרעין. אלא מה תרצה לומר, שזהו רק

12. וכן זו משנה מפורשת שמותר לפצח את קליפת האגוז הקשה הרגילה, יז, ב: "נוטל אדם קורנס לפצוע בו אגוזים".

13. שי"ט, ו.

14. זוהי אינה הקליפה שאנו מכירים בחנות, אלא קליפה גדולה שמקיפה אותו, והיא מגדירה את צורתו על העץ.

15. שצ"ע אם כולם יודו לה, אך מלקמן, דין אשכול של תמרים נראה שכן, שזה מקרה בסיסי יותר. אף שלא בטוח.

16. כך ביאר הקצות השולחן את פשר החילוק של האג"ט בין 'לאלתר ללאחר זמן'.

17. וזו אולי הסיבה לכך שביו"ט עד מלאכת דש עוד נאסר לעשות, ומאחרי מלאכת דש מותר.

שינוי סובייקטיבי לחלוטין, שקודם קראו לו שיכולת ועכשיו קוראים לו גרעין? זה וודאי א"א לומר, ונראה שזה משהו באמצע, העובדה שיש כאן משמעות חדשה. ומהי עיקר המשמעות החדשה שיש לשיכולת כשהיא הופכת להיות גרעין? שיכולת היא 'יכול', דבר שקשור עדיין אל המציאות הקודמת בטבע. הגרעין, לעומת זאת, מבטא את המשמעות הביתית המתורבתת!¹⁸

ונראה שהרחבה זו מחויבת כבר מדין הגמ' בשבת ע"ג, האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי, שביאר הר"ן שהכוונה היא שהוציא את התמרים מאשכולם, שחייב בזה משום דש¹⁹. נראה שהוצאת התמר מהאשכול נחשבת כדש בשל יסוד המעבר מהטבע לבית. נכון שאין כאן שינוי משמעותי של השם, לא מעבר משיכולת לגרעין, שהרי גם קודם השם היה 'אשכול תמרים'²⁰. אבל סוף סוף אשכול התמר הוא מציאות 'פראית' ששייכת אל המרחב שמחוץ לבית, וממילא לקיחת התמר היא נתינת שם חדש, הפיכתו לראוי לעלות על השולחן, לחלק מהמרחב הביתי, וזהו השם החדש כאן²¹.

נראה שזהו ההסבר הפשוט להיתר לקטוף ענבים מהאשכול ואין לאף אחד ה"א שיש בזה מלאכת דש²². למה? מה בין אשכול ענבים לאשכול תמרים? התשובה פשוטה – אין אדם שמעלה על השולחן אשכול תמרים, ואין אדם שמעלה על השולחן ענבים פרוסים מהאשכול. מדוע? ראשית, האשכול מעניק את היציבות לענבים, הוא 'שומר הפרי'. לכן הוא בטל אל הפרי, כקליפה, ואין בהוצאת הענב מהאשכול נתינת שם חדש. יתר על כן, האשכול עצמו הוא גם חלק מהפרי, הוא כבר המציאות המבויתת שעולה אל השולחן, הוא לא מבטא את שייכות האשכול למציאות הקודמת של היותו בשרה, וזה ההבדל היסודי בינו לבין תמר²³. ונראה שהן בתמר והן בענב, עצם קטיפתם מהאשכול אינה

18. ועפי"ז מתבאר עוד מקרה נוסף שהובא אמנם בירושלמי, אך הביאוהו פוסקים רבים (לדוג' בבית יוסף) שגם בשום, כל מה שמותר לקלף אותו כנ"ל (רק יש לדון מצד בורר) היינו רק אחרי שהוא כבר מפורד מהשן הגדולה. אך הפירוק של שיני השום הקטנים מהשן הגדולה, זה כן מלאכת דש. וכן דברי הגמרא בדף יט: על ריסוק דבש מחלת הדבש. לכא' גם שם אין כ"כ שם חדש. אך נראה שעיקר מה שיש שם זה ניתוק של האוכל מהפסולת, הפיכת הדבר לביתי. (וזה גופא הס' של הגמרא שם אולי זה יהיה מותר כיון שמעיקרא זה אוכל. אך לדינא פסק הרמב"ם שאסור).

19. שם הוא עשה זאת ע"י אבן שאין דרך דישה בכך אבל עקרונית יהיה חייב.
 20. 'אשכול' אין משמעותו שם אחר מ'תמר', כיון שכל משמעות המילה אשכול היא מקבץ של פריטים רבים, של תמרים רבים, וכדמוכח מאשכול ענבים לקמן.
 21. זה נראה ההסבר היותר אמיתי לדין הזה, שהוא המקור המחייב את הסברא של מהטבע אל הבית. בניגוד למקרים לעיל שהם או חידושים של ראשונים או ירושלמי.
 22. לולי חידוש עצום של האג"ט שזה רק מותר בדרך אכילה סמוך לאכילה.
 23. נכון שבתמר האשכול הוא לא 'שומר' ולא 'בטל', אבל לא נראה שבכך ההבדל, אלא זוהי רק

בגדר נתינת שם חדש, ולא נכון לומר שמעבר מאשכול לתמר בודד מעניק שם חדש. משמעות השם אשכול אינה שם אחר מתמר, שכן משמעות המילה אשכול היא מקבץ פריטים. אז ממילא מדוע בקטיפת תמר יש מלאכת דש ובקטיפת ענב לא? כי זה עולה על השולחן וזה לא עולה על השולחן! גמרא זו היא אפוא המקור היסודי.

לאור הדברים, מלאכת דש מובנת בתוך ההקשר הכללי של סידורא דפת. לאחר מלאכת קוצר שעניינה 'העברת הדבר מן הטבע אל עולם האדם', אל היותו מטלטל ויבול, באה מלאכת דש להשלים את השלב הבא; להמשיך ולקחת את אותו יבול ולהפוך אותו משייך אל עולם האדם החקלאי, שעוד קשור אל הטבע, ולהעבירו לגמרי אל תוך הבית. השלב הבא, מלאכת בורר וכו', הן מלאכות שכבר נעשות בתוך הבית עצמו! ולכן מבורר והלאה כבר מותר ביו"ט.

בירור שהגדרה זו היא רק סימן של הגדרת יצירת שם חדש

חשוב להבין שהגדרה זו של עולה על השולחן או מוכשר לשיוק היא רק סימן שמבטא דרכו עובדה יסודית יותר שיש פה נתינת שם חדש, מהות חדשה, ליבול. אבל היא אינה דבר שעומד בפני עצמו ובא להחליף את ההגדרה היסודית של מלאכת דש, יצירת השם החדש. היא רק באה לומר שלמרות שלפעמים השינוי שמתרחש ביבול ע"י הדישה אינו משמעותי כ"כ עד כדי שנאמר שיש פה שם חדש, כאשכול התמרים, אעפ"כ יש כאן פנים חדשות מכוח העברת הפירות משייכות לשדה לשייכות לבית.

משמעות העובדה שזהו רק סימן ולא מהות היא שממילא דבר זה נכון לחומרא ולא לקולא. כלומר, גם כאשר הפעולה לא תעביר משדה לבית, אך עדיין תעניק שם חדש, עדיין יהיה חייב מדאורייתא. לדוגמא, הגמרא בביצה, לפני הדוגמה של מולל חיטין שאסור בשבת, הביאה דוגמא נוספת של פורך קטניות של חרדל²⁴, שגם מותר רק בערב שבת ולא בשבת. ומחה המג"א (שם) והביה"ל באלו שנוהגים היתר בכך. ומכאן שלמרות שהשרביט כבר נחשב דבר ש'עלה על השולחן', מ"מ זו לא סיבה להגדיר שאין פה דש²⁵. למה? נראה פשוט שהסיבה לכך היא שסוף סוף מתרחשת פה פעולה שבה הגבעול נהפך לגרעין! וזוהי עיקר מהותה של מלאכת דש, וק"ל.

אמירה שבאה לבטא מדוע אין כאן 'שם אחר'. סוף סוף גם בתמר וגם בענב, בלא"ה ברור שאין בקטיפתם 'שם אחר'.

24. שהם יותר קשים ממלילות חיטים ולכן אי אפשר 'למלול' אותם אלא צריך יותר בכוח 'לפרוך' אותם כדי להוציא מהם את הגרעינים.

25. אף שכך 'העולם' טועה לסבור, אך הפוסקים אוסרים זאת בכל תוקף.

אבל יתר על כן, גם לחומרא הגדרה זו אינה משפיעה תמיד, ולכן נראה שהעברה מהטבע אל השולחן לא תחייב לכשעצמה אם ברור שאין בה שום ביטוי של שם חדש ופנים חדשות. ההוכחה לכך היא מדין ענף שנפשח. שואל המנחת חינוך (דש), לפי הר"ן שקטיפת תמרים מאשכול היא מלאכת דש, מדוע אדם שקוטף תפוח מענף תלוש לא חייב משום דש²⁶? לפי מה שאמרנו ניתן ליישב, נכון שענף שנפשח שייך עדיין אל המרחב הטבעי שלא נכנס אל הבית, וממילא קטיפת הפרי הופכת אותו להיות ראוי לעלות על השולחן, אבל מ"מ ברור שקטיפת הפרי אינה מעניקה לו שם חדש כלל - גם כאשר הפרי היה על הענף, הוא עדיין היה תפוח שעל העץ, והיה לו שם תפוח לכל דבר. קטיפתו לא נתנה לו אפוא שם חדש אלא רק הפכה אותו להיות ראוי לעלות על השולחן. באשכול תמרים, התמר בטל אל האשכול, ואינו כתפוח שעומד בפני עצמו ואינו בטל. ונכון שגם התמר אינו מאבד בכך את שמו, אך הוא גם לא עומד לבדו וכולו כלול בתוך המציאות הזו של 'אשכול התמרים' שמקיפה אותו, וממילא כשקוטפים אותו פנים חדשות באו לכאן²⁷. זהו אפוא הצד השווה לחיובים - בתמר, בהוצאת אגוז מקליפה ירוקה, ובהוצאת הגרעין מהשיבולת - אותו שם חדש ופנים חדשות.

אבל לאידך, נראה שאולי כן תהיה להגדרה זו של 'עולה על השולחן' משמעות נוספת אפילו לקולא גדולה. אף שאמרנו שבגלל שזה רק סימן, אם הדישה יוצרת שם חדש ברור, חייב למרות שכבר היה ראוי לעלות לשולחן, אבל מ"מ היותו ראוי לעלות לשולחן יכולה להפוך את האיסור לאיסור דרבנן מטעם שינוי. דהיינו, אפשר להבין שכיון שבד"כ יש חפיפה בין המהות לבין הסימן, ועיקר מהות הדישה של 'נתינת שם חדש' היא היא גם מה שיוצר את המעבר של 'מהשרה אל הבית', 'עולה על השולחן'²⁸, אז ממילא דישה שנותנת שם חדש, אך נעשית 'על השולחן', 'בתוך הבית עצמו', אפשר להבין שיש בכך שינוי מהותי מדרך העשייה של המלאכה, שאופן העשייה הרגיל שלה הוא בשדה, ורק אח"כ היא מכשירה את ה'בר' להגיע אל הבית. ולכן אפשר להבין שהיא תהיה אסורה רק מדרבנן. כך אפשר אולי להבין בצורה הפשוטה ביותר את פסק השו"ע (או"ח שיט, ו), שמולל חיטים איננו אסור אלא מדרבנן (וה"ה גם

26. ומוכח לדינא מחולין קכו, א ומהגהת הרמ"א (שלו, ח) שנפסק שמותר לקטוף מענף שנפשח.

27. ולפי זה הביטול המסוים לאשכול ביחד עם הפיכתו לראוי לעלות לשולחן יוצרים את הפנים חדשות באו לכאן, ולכן חייב באשכול תמרים ופטור באשכול ענבים - שם יש רק את הביטול המסוים ללא הפיכתו לראוי לעלות לשולחן.

28. לפעמים זה לא לגמרי, אלא יש עוד כמה תהליכי ביניים שיכולים להיעשות בין בשדה ובין בבית, דהיינו שלפעמים יש לעשות עוד 'זרייה' שהיא בשדה, אך שאפשר גם לעשותה באופן של 'בורר' או 'מרקד' בבית. אך עכ"פ זה שלב מהותי שכבר מקרב את זה לקראת היותו ראוי לעלות אל הבית.

לפריכת קטניות) בגלל שהוא עושה זאת בשינוי. ומה השינוי? שהדישה נעשית 'כדי לאכול', דהיינו לא כתהליכי השדה, אלא הכל נעשה 'על השולחן'. לכן זה שינוי מדרך המלאכה שאיננו אסור אלא מדרבנן! ומ"מ זה עדיין פטור רק מדין שינוי, ולא בשל חיסרון בעצם מהות המלאכה. והנפקא מינה שסוף סוף זה אסור מדרבנן, והתירו רק אם יהיה שינוי נוסף התירו, וגם בכה"ג יש מחמירים.

אור זרוע ורש"י

הר"ן (ביצה דף ו, א כפי הרי"ף) הביא את הקושיא כיצד בגמרא שם משמע שמותר למלול חיטים רק בער"ש, ואילו בתוספתא כתוב: "חבילי סיאה אזוב וקורנית... למאכל בהמה - מסתפק מהן בשבת. וקוטם ביד ואוכל, ובלבד שלא יקטום בכלי. ומולל ואוכל" שמשמע שגם בשבת מותר למלול? ואמר חידוש פלא:

תירץ הר"ז הלוי ז"ל דהתם דוקא בחבילי סיאה אזוב וקורנית אבל בחבילי תבואה וקטנית לא שרינן כלל.

מהו החילוק? ראיתי שביארו בדבריו ש'חבילי סאה ואזוב וקורנית' הם דברים כאלו שמטבעם 'מוכנסים למאכל בהמה', ועל כן הוא 'מפרק אוכל מאוכל', ואין פה חידוש משמעותי. וזו תימה עצומה, שאע"פ שהדש 'הופך שיבולת לגרעין', אבל מכיון שהיא היתה כבר בסטטוס של אוכל הדבר מותר²⁹! עולה מפה חידוש גדול שחולק על הגדרתנו לעיל למלאכת דש. נכון שמלאכת דש היא נתינת פנים חדשות לתבואה, אך מהו החידוש? לא חידוש במהות 'משיבולת לגרעין', אלא 'מעבר מתבואה לבית' ואפילו לבעלי חיים, אך 'לשימוש לצרכי אכילה'. לעיל אמרנו שזה רק סימן להגדיר שהיה פה חידוש, אבל ברז"ה זוהי ממש עיקר מהות ההגדרה, ולכן גם כאשר יש יצירת שם חדש אבל כיון שזוהי תבואה שכבר נכנסה לתוך מקום שבו היא ראויה לאכילה וכבר הגיעה לייעודה המרכזי, לכן אין בה יותר מלאכת דש³¹. הגדרת מלאכת דש היא תהליך העברת התבואה מהשדה אל הבית, או מדויק יותר אל יעודה ולכן אין חיוב בתבואה שכבר הגיעה לייעודה.

29. מ"מ עדיין כתוב בתוספתא שדווקא בשינוי, 'בראשי אצבעותיו', אך נראה שהטעם ש'דמיא לדש', ולכן הדבר אסור מדרבנן לולי השינוי.

30. צריך עוד לעיין, מדוע בתבואה וקטנית זה לא נכון, וגם אם הכניס למאכל בהמה אסור למלול. ונראה שהתשובה היא משום שדרך העולם להכניס לקמח לבני אדם ולא למאכל בהמה, אף שצ"ע במציאות, וכי שעורים אין דרך להכניסם לבהמה?

31. ר"ה"פ חלקו על כך וביארו שגם בכה"ג אסור למלול אא"כ יש שינוי, אבל זוהי מ"מ שיטת הרז"ה.

הבנה זו תוכל גם להסביר את דברי רש"י בשבת עד, א ש'קולף חיטים במכתשת' חייב משום דש. תמה על כך רעק"א שהרי לכאורה זה דומה לקולף שעורים שמותר וכפי שנתבאר לעיל? וצריך לומר שחייב משום שקילוף החיטים מכשיר אותם לייעודם! בחיטים יש כמה ייעודי ביניים. הפרדתם מהשיבולת מביאה אותם לייעוד אחד, שבכך עושים אותם לראויים לטחינה לעניים. אך אצל עשירים החיטה מגיעה לייעוד, להיות ראויה לטחינה, רק על ידי הקילוף, ולכן גם פעולה נחשבת כמלאכת דש³²!

הבנה זו מתבטאת באמירה נוספת של רש"י, באופן שבו רש"י ביאר את "מנפט" שחייב משום דש. רש"י ביאר שהוא מוציא את הגרעינים מהפשתן. והדברים קשים: וכי מי שמוציא גרעינים מפשתן עסק בזה בייצור הגרעינים? ממש לא! הוא עסק בזה בייצור הפשתן! הוצאת הגרעינים היא רק בשביל להכין את שיבולי הפשתן עצמם, שיהיו ראויים לבדים! וממילא, לגבי אותם גבעולי פשתן, וכי בכך שהוצאת מהם את הגרעינים נתת להם שם חדש? וודאי שלא. אז למה אתה חייב על כך? זועק ברש"י שהסיבה היא שבכך הובלת את הפשתן אל יעודו! זה לא סתם בורר אלא קודם לכן הוא לא היה ראוי להכנת בדים ועכשיו הוא ראוי, וזה החידוש שיצרת בו שבגללו אתה חייב משום דש! אבל מובן מאוד מדוע חלק על כך הר"ח וביאר שהכוונה היא ל'מוציא את העפרורית מהיבול', מוציא את תפו"א מגושי האדמה שמקיפים אותו, וזו מחלוקת מהותית.

אין דישה אלא בגידולי קרקע ומ"מ חולב חייב

תנו רבנן: הצד חלזון והפוצעו - אינו חייב אלא אחת, רבי יהודה אומר: חייב שתיים. שהיה רבי יהודה אומר: פציעה - בכלל דישה. אמרו לו: אין פציעה בכלל דישה. אמר רבא: מאי טעמא דרבנן - קסברי: אין דישה אלא לגדולי קרקע (שבת צה, ב).

הלכה כרבנן שאין דישה אלא בגידולי קרקע, ומ"מ נפסק (קמ"ד, ב) ש"החולב לקערה חייב משום מפרק" שהוא תולדה דדש. ועלינו להבין אפוא את פשר הדין שאין דישה אלא בגידולי קרקע, וכן להבין מדוע כלל זה איננו מונע את חיוב החולב משום דש?

בדין זה יש כמה שיטות בראשונים³³, אך השיטה המרתקת ביותר היא שיטת הרמב"ם, ומפאת קוצר היריעה אתמקד רק בה.

32. יוצא שההבדל בין רש"י לרז"ה הוא רק בשאלה 'איך מגדירים' מה יעודו של המאכל. אך בעיקרון בעצם הגדרת המלאכה הם מודים אחד לשני.

33. ר"י בתוס', רש"י, רמב"ן.

הרמב"ם מביא ממש בחדא מחתא כמשפט אחד ללא כל סתירה את שני הדינים (שבת ח, ז):

הדש כגרוגרת חייב ואין דישה אלא בגדולי קרקע, והמפרק הרי הוא תולדת הדש, החולב את הבהמה חייב משום מפרק וכן החובל בחי שיש לו עור חייב משום מפרק.

ונראה שהתשובה מבוארת בדבריו: דישה קיימת אמנם רק בגידולי קרקע, אבל פירוק קיים גם שלא בגידולי קרקע!³⁴

וכאן צריך להתבונן בשאלה היסודית מה ההבדל בין מלאכת דש לבין מפרק? הדרך הפשוטה היא שדישה מפרידה אוכל מפסולת בעוד שהמפרק מפרק דבר מדבר, כלומר דבר טוב מדבר טוב. אבל ברמב"ם לא מספיקה הגדרה מינימלית הזו, שכן אין בה כדי להסביר מדוע מפרק חייב גם שלא בגידולי קרקע. ועל כרחנו רואים ברמב"ם שיש הבדל מהותי יותר.

האבחנה בין מפרק לדש

ביאר מו"ר הרב מרדכי שטרנברג: נראה לומר שיש חילוק מהותי בין דש למפרק. מפרק יוצר דבר חדש באופן אובייקטיבי. הוא מתייחס למציאות אחדותית אורגנית ומפרק אותה כך שתוצר הפירוק הוא דבר חדש לגמרי. הנוזל שבתוך הענבים הוא חלק אורגני מהפרי, לא יין אלא ענב, וממילא הוצאתו מחדשת אותו באופן מלא. לעומת זאת, דש רק מוציא דבר מקליפתו או בית גידולו. הגרעין אינו דבר אורגני עם השיבולת, אלא נמצא בשיבולת, אמנם מחובר אליה, אך גם לפני הדישה הוא דבר נפרד. לכן הפרדתו אינה יוצרת בגרעין חידוש אובייקטיבי אלא רק שם חדש³⁵!

כשאנו מתבוננים כך, אז נראה לומר שמהותה של המלאכה היא 'מפרק' ולא דש. היצירה שבמלאכה היא הפירוק, החידוש שיוצרים בדבר, ודש זה אחד האופנים שבהם מבצעים את פעולת הפירוק, פירוק החיטה מהשיבולת. היחס בין מפרק לבין דש הוא כיחס שבין 'אצמוחי פירא' לבין 'זריעה' – זריעה זה אופן מסוים שדרכו עושים אצמוחי פירא, מהות שם היצירה עצמה. הזריעה היא אופן מעשי מסוים שדרכו פועלים את הצמחת הפרי, אופן שהוא האב,

34. כ"כ ר"א בן הרמב"ם.

35. כנ"ל לא שם סובייקטיבי לחלוטין, אלא שם שכן מגדיר משמעות חדשה בגרעין מ'יבול' לדבר בייתי. אך לא מציאות חדשה.

36. הקושי על זה הוא 'מפרק תמרים מן המכבדות' שנקרא 'מפרק', 'אין דרך פריקה בכך' כלשון הגמרא ונראה שנכון יותר לקרוא לכך דש. וצריך לומר שהגמרא אמרה לא בדווקא, אבל צ"ע. וכפי שיתבאר לקמן נראה שמפרק זה מהותה של מלאכת דש עצמה. ולכן זה כמו שיקראו לזורע אצמוחי פירא.

אך מהות המלאכה רחבה יותר מאשר אופן התממשותה באב המלאכה. ונראה שלכן מופיעים בגמרא ובהלכה ניסוחים כמו "החולב חייב משום מפרק" (צה, ב) ולא 'משום דש'. ולכאורה היה צריך לחייב על התולדה משום האב ולא משום התולדה? אלא שברור כי יש מקרים רבים שבהם לא ברור כיצד פעולות אלו קשורות למלאכת דש, ולכן הגמרא התנסחה ש'חייב משום מפרק', מהות המלאכה.

ממילא אנו רואים שיש מעליותא גדולה למפרק על פני דש, וקל להבין מדוע במפרק אין צורך בתנאי של 'אין דישה אלא בגידולי קרקע': רק כאשר לא נוצר חידוש אמיתי אובייקטיבי, אלא רק שם חדש, אז אין די ביצירת השם ללא התנאי של גידולי קרקע. מדוע? מה הוא מוסיף? נראה שאז הפעולה הופכת את הדבר הטבעי לביתי! אך דבר שאינו גידול קרקע אלא מראש כבר שייך אל עולם האדם, אז החידוש שיצרת בו אינו משמעותי. מפרק, לעומת זאת, הוא בלאו הכי יצירה חשובה גם בלא עניין זה.

